

VÉGH FERENC

PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék

Aetas 39. évf. 2023. 4. szám, 73–85.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2023.4.73-85

www.aetas.hu

Kanizsától Olmützig

Magyar végvári alakulatok a harmincéves háború birodalmi hadszínterein (1642)

1642 tavaszán új, döntő fejezet kezdődött a harmincéves háború (1618–1648) küzdelmeiben. Lennart Torstenson tábornagy, a svéd és a szövetséges hadak főparancsnoka az addig a Habsburg-ház szilárd háttországának számító Cseh Korona országaiba vezette seregét. Két évtizednyi viszonylagos nyugalom után ismét csatazajtól volt hangos a Cseh Királyság és a Morva Órgrófság, amelyeket az elbukott rendi felkelést követően az osztrák örökös tartományok státusára fokozott le a dinasztia.¹ A kiváló stratégának bizonyuló, energikus svéd hadvezér a semleges Brandenburgon keresztül először Sziléziába vonult, ahol Schweidnitz (Świdnica, PL) mellett május 31-én megsemmisítő vereséget mért a tartományban állomásozó, Franz Albrecht Herzog von Sachsen-Lauenburg vezette császári–szász seregtestre. Maga a herceg is a győztesek fogságába esett, ahol tíz nappal később belehalt lőtt sebesüléseibe.² Torstenson serege ekkor már a morva tartományi főváros, Olmütz (Olomouc, CZ) falai alatt állt, amelyet egy alig nyolcszáz fős, újonnan toborzott vegyes német–lengyel regiment és a városi milícia védelmezett Antonio Miniati ezredes, morvaországi főhadbiztos irányítása alatt.³ A császári parancsnok már június 14-én kapitulált, és másnap átadta a várost az ostromlóknak, amelyben bőséges hadianyag- és élelemkészletet talált a benyomuló svéd sereg.⁴ A helyőrség császári szolgálatban maradni kívánó része kísérettel Brünnbe (Brno, CZ) távozható.⁵ Miniati utóbb a hadbíróság halálra ítélte a stratégiai jelentőségű város feladásáért; a jelen tanulmánynak nem feladata annak vizsgálata, hogy a helyőrség parancsnokát mennyiben terhelte felelősség a történelemért.⁶ Torstenson a garnizon élére Georg Paikul ezredest nevezte ki, aki saját gyalogos regimentje mellett Friedrich Christoph Freiherr von Hammerstein lovas ezrede felett is rendelkezett.⁷ Július elsejétől Jacob Wancke alezredes dragoños alakulata is erősítette a város helyőrségét.⁸ Olmütz elvesztése súlyos csapás volt a császári oldal számára, mivel az a svédek szilárd és alkalmasint egyetlen hadállása volt

¹ Guthrie: *The later Thirty Years War*, 105–122.

² Dudík: *Die Schweden in Böhmen und Mähren*, 40–42.

³ Dudík: *Die Schweden in Böhmen und Mähren*, 38–39.

⁴ Dudík: *Die Schweden in Böhmen und Mähren*, 44–48.

⁵ Dudík: *Die Schweden in Böhmen und Mähren*, 57.

⁶ Dudík: *Die Schweden in Böhmen und Mähren*, 48.

⁷ *Tagebuch des feindlichen Einfalls*, 318–319., 328.; Dudík: *Die Schweden in Böhmen und Mähren*, 38–39. A svéd szolgálatban álló tisztek nevét a korabeli német nyelvű forrásokban szereplő alakban adjuk meg.

⁸ *Tagebuch des feindlichen Einfalls*, 319.

Morvaországban a háború folyamán, egészen 1650-ig.⁹ A megszállás közel egy évtizede alatt elszenvedett repressziók nagyban hozzájárultak az egykor életerős, „morva Rómának” is nevezett egyházi központ hanyatlásához, amelynek szerepét idővel – a háború során két ostromot is kiállt – Brünn vette át.¹⁰

A Habsburg-hadvezetés részéről érthető módon prioritást élvezett a tartományi székhely visszavétele. Habsburg Lipót Vilmos, III. Ferdinánd német-római császár, magyar és cseh király (1637–1657) testvére, aki 1639-től *generalissimus*ként irányította a Habsburg birodalmi haderőt, már július közepén a város alá vonult 24 000–25 000 főt számláló seregével.¹¹ Az összetett személyiségű, katonai múlttal nem rendelkező fiatal főherceg – nem mellesleg 1637 óta Olmütz püspöke – és az őt tanácsadóként segítő Ottavio Piccolomini tábornagy azonban végül nem vállalkozott annak időigényes és valószínűsíthetően nagy véráldozattal járó ostromára. Ehelyett a császári haderő július 19-én tábort bontott, és Troppau (Opava, CZ) irányában sietve a Torstenson által ostromlott Brieg (Brzeg, PL) felmentésére vonult.¹² Olmütz alatt csak egy három ezredből és kisebb egységekből álló seregetestet hagytak, amelynek feladata a város blokádja volt. A mintegy 5000 főnyi különítmény azonban a jelek szerint inkább csak annak laza őrzetére és a svéd garnizon szemmel tartására lehetett elegendő.¹³ Paikul ezredes eközben folyamatosan erősítette a várost, és az annak szűkebb körzetében elérhető élelmiszert a településre szállította be, de csapatai a blokád idején is rendszeresen portyáztak Olmütz szűkebb-tágabb környéken.¹⁴ Augusztusban például Dolein (Dolany, CZ) falut égették fel, majd Tobischauból (Tovačov, CZ) tértek meg gazdag zsákmánnyal.¹⁵

Az 1642. évi hadi események részletes bemutatását az indokolja, hogy az ősz folyamán Olmütz blokádjában kétséget kizáróan magyar alakulatok is részt vettek. A hazai szakirodalomban eddig nem ismert tény elsődlegesen azért érdemel figyelmet, mivel a három századnyi fegyveres kizárólag a Kanizsa ellen vetett végvidék katonái közül került ki. Az alakulat tehát nem Batthyány I. Ádám végvidéki és egyben dunántúli kerületi főkapitány (1633–1659) regimentjének részét képezte, mint azt a kutatás korábban feltételezte.¹⁶ (Egyébiránt nincs tudomásunk arról, hogy a nevezett 1642-ben toborzási engedélyt kapott volna.) Kivételes szerencse, hogy az alakulat teljes névsora is fennmaradt, de az egység felállításának tágabb kontextusa és körülményei szintén viszonylag jól rekonstruálhatók. Az pedig egyenesen kuriózum, hogy a Kanizsával szemközti végházak őrségeiből összeállított katonaságot vezető Svasztics István zalavári kapitány tollából két magyar nyelvű helyszíni beszámoló is ránk maradt, így az alakulat katonai szerepvállalásáról is képet kaphatunk.¹⁷ Ezek – amellet,

⁹ Dudík: *Die Schweden in Böhmen und Mähren*, i. m.

¹⁰ Tózsá-Rigó: *Brünn*, 1645, 47.

¹¹ Broucek: *Erzherzog Leopold Wilhelm*, 9–16.; a Habsburg-ház tagjainak kevésbé közismert háborús szerepvállalására újabban lásd: Carl: „*Bella gerant alii*”, 129–141.; *Tagebuch des feindlichen Einfalls*, 322.

¹² Dudík: *Die Schweden in Böhmen und Mähren*, 58.

¹³ Guthrie: *The later Thirty Years War*, 108.

¹⁴ *Theatrum Europeum*, 876.

¹⁵ *Tagebuch des feindlichen Einfalls*, 331–332.

¹⁶ Czigány: *Reform vagy kudarc*, 81–82.; Wrede: *Die Geschichte der k. u. k. Wehrmacht*, 776.

¹⁷ Svasztics István Esterházy Miklóshoz. Proßnitz, 1642. október 12. MNL OL P 1314 No. 45 001.; Svasztics István Batthyány I. Ádámhoz. Proßnitz, 1642.(!) október 14. Uo. No. 45004. Ehelyütt jegyezzük meg, hogy jóllehet az utóbbi levélen 1643. évi dátum szerepel (levéltári besorolása ez alapján történt), tartalmi jegyei alapján kijelenthető, hogy az valójában egy évvel korábban íródott. Ezt az is bizonyítja, hogy Svasztics következő ismert levelét 1643. október 17-én Toronyról keltezte, s a

hogy számos értékes, más forrásból eddig nem ismert adatot szolgáltatnak az olmützi blokádharcról, különösen a magyar egységek részvételére vonatkozóan – a magyarországi toborzású alakulatok jellegét és alkalmazását illetően is új, általános érvényű ismeretekkel szolgálnak.

Lennart Torstenson 1642. évi morvaországi betörése láthatóan felkészületlenül érte a Habsburg hadvezetést, amely minden eszközzel növelni igyekezett a hadra fogható egységek számát, ideértve az irreguláris harcászati, magyar- és horvátországi toborzású alakulatokat is. Ezeket eltérő szervezetük, felszereltségük, taktikájuk és főként fegyelmetlenségük folytán csak segédhadakként alkalmazták, nem integrálták a közös császári-birodalmi haderőbe. Esterházy Miklós nádor (1625–1645) a bécsi udvar kérésére a nyárelőn több beadványában is taglalta, hogy milyen módon lehetne rövid idő alatt, minimális anyagi ráfordítás mellett számottevő hazai fegyveres erőt kiállítani és azt mihamarabb a birodalmi hadszíntérre vezetni.¹⁸ Mintegy jó példával elől járva, saját költségére vállalta háromezer magyar lovas kiállítását és háromhavi zsoldja kifizetését, amiért cserében – 60 000 (magyar?) forintos ellenértékkel számolva – a zálogként már korábban is birtokában lévő Regéc és Sempte (Šintava, SK) váruadalmakat nyerte el örökjogon.¹⁹ Barkóczy László, Kálló főkapitánya pedig Felső-Magyarországról ígerte kétezer lovas kiállítását ugyancsak önköltségen, amiért cserébe a mezőváros jövedelmeinek és az ottani kocsmáltatás haszonélvezetének átengedését kérte zálogjogon, amelyek értékét 7000 tallérra becsülték.²⁰ Tavasz óta már Zrínyi Miklós is tárgyalásokat folytatott a bécsi udvarral személyes hadba szállásának feltételeiről, ami ugyancsak megvalósult, de részleteit sajnos nem ismerjük.²¹ Bizonyosan részt vett az ez évi küzdelmekben a Földváry Miklós, Nikola Rajkovich és Mirko Markovich vezette három horvát regiment is, bár lovaikat elvesztő katonáik kényszerűen a mosonmagyaróvári uradalomban és annak környékén, kvártélyban töltötték a hadműveleti idő jó részét.²² Júliustól három hónap időtartamra Wesselényi Ferenc füleki kapitány, a későbbi nádor (1655–1667) is vállalta a hadakozást az impériumban kétezer lovasa élén.²³ Július 9-én őt nevezték ki a magyar könnyűlovasok generálisának, aki csak a Habsburg főhercegtől, illetve Piccolominitől függött.²⁴ Tudjuk, hogy az ez évi, a császári oldalról nagy reményekkel indult hadjárat végét jelentő lipcsei (Leipzig, D), másként breitenfeldi ütközetben Serényi Pál is ott küzdött, aki még az előző év tavaszán kapott engedélyt egy félezer fős alakulat felállítására.²⁵ Ő 1642 vége felé újabb háromszáz magyar katona toborzását vállalta, ám ők a kései időpont miatt ebben a hadműveleti esztendőben már bizonyosan nem kaphattak szerepet.²⁶

Szűkebb témánk szempontjából lényegesebb, hogy a nádor a háromezer lovas mellett további ezer magyar végvári lovas katona kiállítását is proponálta, és abban aktív közreműkö-

---

Vas megyei település és a morva hadszíntér közötti számottevő távolság nyilvánvalóan kizárja magyarországi tartózkodását.

¹⁸ Esterházy Miklós nádor iratai, 190–203.

¹⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 531.

²⁰ ÖStA FHKA HFU 389.d. 1642. Juni fol. 367., 369.

²¹ Végh: *Zrínyi VII. Miklós részvétele*, 217.

²² ÖStA FHKA HFU 391.d. 1642. November fol. 9., 12.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 629.

²³ „*Írom kegyelmednek*”, 125.

²⁴ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 287. (1642) fol. 219.

²⁵ „*Írom kegyelmednek*”, 127., 130.; Czigány: *Reform vagy kudarc*, 80.

²⁶ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 287. (1642) fol. 396–398., 403.

dést is vállalt.²⁷ A minden bizonnyal az 1642. június 18-án Bécsben a monarchia döntéshozóival folytatott tanácskozáshoz készült latin nyelvű tervezetben a bányavidéki, a győri és a Kanizsa ellen vetett generalátusokból háromszáz-háromszáz fős lovas egységek kiállítását javasolta. Végül a Duna és a Balaton közötti végházakból még további száz (tehát összesen négyszáz) katonát vetettek hadba.²⁸ Ha Esterházytól származott is a végváriak alkalmazásának ötlete, az nem volt új keletű. Már 1639-ben is tudunk a bányavárosi és a győri végvidék katonáinak birodalmi alkalmazásáról.²⁹ Az utóbbi főkapitányság végházaiból került ki az a három századnyi végvári katona is, akik Körtvélyessy István veszprémi kapitány vezetésével az 1632. évi felső-ausztriai parasztfelkelés elfojtásában játszottak meghatározó szerepet.³⁰ 1642-ben maga az uralkodó is szorgalmazta, hogy ha többet nem is, legalább ezer lovast állítsanak ki a magyarországi végvidékekről.³¹ A végvári hadrendből időlegesen kivont lovasokat a Nikolsburgnál (Mikolov, CZ) gyülekező császári armadához tervezték rendelni.³² Bizonyos, hogy a vitézlő rendből toborzott alakulatok, köztük a Kanizsa ellen vetett végvidék végházaiból kivonandó háromszáz fős egység felállítását legfőképpen a nádor ösztönözte. Az alakulat létezéséről az első biztos adat június 27-ről származik, amikor is az Udvari Haditanács annak mielőbbi táborba küldésére utasította Batthyány I. Ádámot, a Kanizsa ellen vetett végvidék főkapitányát, tehát a toborzás ekkor már megkezdődhetett.³³ Pálffy István bányavidéki főkapitányt is ugyanekkor utasították az alá tartozó fegyveresekből egy alakulat kiállítására és útnak indítására.³⁴

Mindhárom generalátus vitézei számára kéthavi (tábori) zsold kifizetését vállalta az Udvari Kamara, ami természetesen nem jelentette azt, hogy szolgálatukra csak addig tartottak volna igényt.³⁵ A győri főkapitányság katonái ezt július 9. előtt kézhez is kapták, a két másik végvidék esetében a fizetés még váratott magára.³⁶ A Kanizsa elleni végházak katonáinak illetménye 10 rajnai forintot tett volna ki, amelynek fedezetéül a Homonnai Drugeth János által Tokaj váráért és annak uradalmáért lefizetett 5000 talléros részösszeg szolgált.³⁷ Emellett egy hópénzük kiutalására (4 rajnai forint értékben) is ígéretet tettek, ám annak értékét a soron következő végvidéki zsoldfizetésnél járó illetményből utólagosan levonták.³⁸ A katonák tehát nem többletjuttatást, hanem voltaképpen csak zsoldelőleget kaptak kézhez. Minden bizonnyal ez is növelte a katonák szolgálatvállalási kedvét, tekintve, hogy a Kanizsával szemközti végeken utójára 1640-ben járt a hadi fizetőmester. Abban az évben összesen tíz havi járandóságot utaltak ki számukra, ebből négy hónapot készpénzben, a többit pedig posztóban.³⁹ Vélelmezhetően azzal az ígérettel is próbálták ösztönözni a katonákat, hogy

²⁷ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 531.

²⁸ Esterházy Miklós nádor iratai, 199.

²⁹ Jedlicska: *Eredeti részletek*, 235.

³⁰ ÖStA FHKA HFU 349.d. 1633. Juni fol. 32–34.

³¹ Esterházy Miklós Batthyány Ádámhoz. Bécs, 1642. június 19. MNL OL P 1314 No. 12 591.

³² Uo.

³³ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 287. (1642) fol. 197., 199.

³⁴ Uo.

³⁵ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 562., 575.; Reg. Bd. 287. (1642) fol. 216.

³⁶ ÖStA FHKA HFU 389.d. 1642. Juli fol. 208., 217.

³⁷ ÖStA FHKA HFU 390.d. 1642. August fol. 61–62.

³⁸ Uo. fol. 96–97.

³⁹ Oross: *A végvidéki katonaság járandóságai*, 1082.

csak a magyar határok közelében vetnék be őket, a nádor *opiniójában* legalábbis ez a javaslat is szerepelt.⁴⁰

Jelenleg nem ismert, hogy a bányavidéki generalátus háromszáz katonája élére kit állítottak. Tudjuk viszont, hogy a győri végvidék négyszáz fegyveresét Sibrik Pál magyar főkapitány-helyettes vezette, aki ezt megelőzően a Kanizsa ellen vetett végvidék második embere volt.⁴¹ Meglepő módon az utóbbi várláncolatból kivont háromszáz katonát nem hivatali utóda, Keglevics Péter alá rendelték, holott a nevezett négy ízben is szolgált birodalmi hadszíntéren, utoljára 1637-ben.⁴² Ennek ellenére – vagy talán éppen ezért – Batthyány Ádám, a végvidék főkapitánya Bessenyei István kiskomáromi kapitányt jelölte ki a feladatra.⁴³ Az utóbbi viszont szívesebben maradt volna végházában, és igyekezett kibújni a terhes kötelezettség alól.⁴⁴ Emiatt Batthyányt már augusztus elején más alkalmas személy állítására utasította az Udvari Haditanács, de ő a hónap végéig sem tett ennek eleget.⁴⁵ Ebben talán szerepe lehetett annak is, hogy időközben az őt ért támadások miatt Bessenyei is próbált visszakozni.⁴⁶ Végül Svasztics István zalavári kapitány lett a három *compániából* álló végvári egység parancsnoka, aki az egyik századdal közvetlenül is rendelkezett. Kapitánytársai Ányos Péter, a zalabéri végház első embere, illetve az alsólendvai helyőrség hadnagya, Garay György voltak.⁴⁷

A Kanizsa elleni végvidék kontingensének mustrájára végül nem Vasvár, hanem (Rába)-Hídvég mellett került sor, az eredetileg kitűzött időpontnál két nappal később, augusztus 19-én.⁴⁸ Az Udvari Kamara által kiküldött Veit Friedrich Streübel az Udvari Hadi Fizetőhivatal által mellé delegált biztossal együtt ezen a napon érkezett meg a Rába-parti átkelőhelyre.⁴⁹ A nevezett szemlélte meg és fizette ki a bányavidéki alakulatot is július folyamán.⁵⁰ Streübel Hídvég mellett, a mezőn találkozott a zalai végházak katonaságával. Német nyelvű jelentésében nem is leplezte megütközését a rosszul felszerelt és hiányos fegyverzetű iratos katonák láttán, akiket marha- és disznópásztorokhoz vélt hasonlatosnak.⁵¹ (Csak sajnálni lehet, hogy a bányavidéki katonaság mustrájáról készült jelentése nem maradt ránk, így nem tudhatjuk, hogy a két kontingens között ezen a téren mutatkozott-e különbség.) Ráadásul az előírt háromszáz fő helyett mindössze kettőszáztizenkilencen vonultak fel a szemlére, tehát az alakulat feltöltöttsége alig haladta meg a kétharmadot. Ennek okait nem részletezte, mivel arról a mustrára ugyancsak kirendelt Batthyány Ádám írásban és szóban kívánt a haditanácsnak beszámolni.⁵² Több mint valószínű, hogy sokan az aratás és az azzal összefüggő „derekas”

⁴⁰ „sub ea nihilominus assecuratione, quod non procul a finibus regni ducentur”. Esterházy Miklós nádor iratai, 199.

⁴¹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 534.

⁴² Keglevich Péter naplója, 243.

⁴³ Batthyány „zu einem Capo” állította a fegyveresek élére Bessenyeit. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 633.

⁴⁴ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 633.; Reg. Bd. 287. (1642) fol. 269.

⁴⁵ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 287. (1642) fol. 243., 266.

⁴⁶ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 672.

⁴⁷ ÖStA FHKA HFU 390.d. 1642. September fol. 91., 114.; August fol. 61–62.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 575.

⁵¹ „sehr schlechte unnd salva venia Ochsen: Schweinehalttern gleich: auch übelberitten: unnd armirten Mann befunden”. ÖStA FHKA HFU 390.d. 1642. September fol. 91., 114.

⁵² Uo.

mezei munkák miatt nem álltak be a zászlók alá. Ez ugyanis a nádor ez évi hadfogatását is jelentősen hátráltatta, de 1639-ben a bányavidéki végeken is emiatt nem telt ki a kívánt katonalétszám.⁵³ A Kanizsa ellen vetett végvidékről 1642 nyarán kiállított fegyveresek tényleges száma tehát jócskán elmaradt a várttól. Az Udvari Haditanács lajstromkönyveiben mégis – legalábbis a mustra időpontjáig – következetesen háromszáz főben adták meg az alakulat létszámát, azaz a keretlétszámmal számoltak, ami óvatosságra kell, hogy intsen az egyes alakulatok létszámviszonyainak jövőbeni vizsgálatakor.

Streübel a szemlét követően Hídvégre vonult katonák fizetését kénytelen volt másnapra halasztani, mivel Süttő Farkas fősergedek elmulasztotta az ehhez szükséges lajstrom elkészítését, így azt a helyszínen kellett pótolni. Batthyány a vele lévő lovas és gyalogos haddal időközben visszatért Körmentre, hogy azok nem tervezett beszállásával ne terhelje a település lakóit.⁵⁴ Ez hibás döntésnek bizonyult, mivel távozását követően a Hídvégen maradt katonák nem elégedtek meg a felkínált zsold összegével, hanem 10 tallért követeltek három hónapra, ellenkező esetben hazatéréssel fenyegetöztek. A továbbra is jelen lévő Keglevich Péter végvidéki főkapitány-helyettes sem tudta őket jobb belátásra bírni, sőt gyalázkodó szavakkal illették, és töltött pisztolyt fogtak a fejéhez.⁵⁵ Párhuzamként kínálkozik, hogy Esterházy Pál, a bányavidéki generalátus második embere hasonlóan kínos helyzetet élt át három évvel korábban Sopornánál (Šoporňa, SK) az ugyancsak a nyugati hadszíntérre vezénylendő végvári katonaság szemléje alkalmával, ami a végvidéki vicegenerálisok csekély tekintélyéről árulkodik az alárendelt katonaság körében.⁵⁶ A katonák ezt követően lóra szálltak és a mezőre vonultak, ahol kapitányaikkal próbáltak egyezkedni. A patthelyzetet végül Batthyány határozott fellépése oldotta fel, aki erőyes hangvételű levélben szólította fel a vitézeket a felkínált zsold elfogatására, amit azok Hídvégre visszatérve – kelletlenül ugyan, de – megtettek.⁵⁷

Mint fentebb láttuk, a közvetlenül a zsoldfizetés előtt, sietősen készült mustrajegyzék kétszázötvenkilenc fegyverforgató nevét tartalmazza, akik a Kanizsa elleni végvidék tizenkét végházából kerültek ki.⁵⁸ Az 1649. évi keretlétszámot alapul véve ez a várláncolat 2384 fős fegyveres erejének kevesebb mint egy tizedét (9,1%), a lovas fegyvernemnek azonban negyedet (25,9%) tette ki.⁵⁹ A legtöbben, szám szerint hatvankilencen (19,7%) a védzóna „adminisztratív” központjából, Egerszegről csatlakoztak az egységhez, ahol a végvidéki főkapitány-helyettes székelt. A várláncolat másik pillérét alkotó, a legnagyobb fizetett helyőrséggel

⁵³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 562.; Jedlicska: *Eredeti részletek*, 236–237.

⁵⁴ ÖStA FHKA HFU 390.d. 1642. September fol. 91., 114.

⁵⁵ ÖStA FHKA HFU 390.d. 1642. September fol. 91., 114. Jóllehet a szöveg – név nélkül – a kerületi főkapitány-helyettest (*Kreisoberstleutenant*) jelöli meg az atrocitás elszenvetőjeként, felettébb valószínűtlennek hat, hogy az ekkor a tisztet viselő, a végvári katonaság ügyeiben nem illetékes Káldy Ferencről lenne szó. Feltevésünket erősíti az is, hogy Batthyány Ádámot is csak kerületi főkapitányi minőségében említi a dokumentum.

⁵⁶ Jedlicska: *Eredeti részletek*, 235–236.

⁵⁷ ÖStA FHKA HFU 390.d. 1642. September fol. 91., 114.

⁵⁸ „*Musterregister über die zu hüetlweeg gemusterte Cannisische Gränitz hüßarn.*” (A katonaság Egerszeg, Kiskomárom, Kapornak, Szentgrót, Pölöske, Egervár, Alsólendva, Lenti, Szécsisziget, Kemend, Zalavár és Bér helyőrségeiből tevődött össze.) ÖStA FHKA HFU 390.d. 1642. September fol. 92–93., 111–113.

⁵⁹ Végh: *Egerszeg végvár és város*, 156. Megemlítendő, hogy az 1649. évi keretlétszám-kimutatás nem tartalmazza a tüzerek és a rendkívüli alkalmazottak, illetve a Caspar Mißlbeck által vezetett, német állományú szabad század létszámát. Hiányuk azonban együttesen sem módosítja érdemben a fenti arányszámokat.

rendelkező Kiskomáromból viszont csak harminckilencen (10%) éreztek hajlandóságot magukban a vállalkozáshoz. Arányaiban legtöbben a kicsiny Berről (42%) álltak be a nyugatra induló kontingensbe. Ez talán azzal függhet össze, hogy az alakulat egyik kapitánya, Ányos Péter egyben a mindössze huszonhat főt számláló helyőrség első embere is volt, aki a jelek szerint a garnizon közel felét (tizenegy fő) hozta magával. Kapornacról is viszonylag sokan, szám szerint huszonegyen (21%) indultak a birodalmi hadszíntérre, míg a többi végházban inkább visszafogott volt az érdeklődés. Elmondható ez Alsólendváról is, amelynek kétszáz fős helyőrségéből alig tizenegyen (5,5%) jelentkeztek a kontingensbe, jöllehet az egyik kapitány, Garay György az őrsereg hadnagya volt. Jelenleg nem tudunk határozott választ adni a kérdésre, hogy a részvételi adatokat tekintve az egyes helyőrségek között kimutatható markáns különbség mit tükrözhet. Feltűnő viszont, hogy a muraközi végházak nincsenek reprezentálva az állományban. Ennek legvalószínűbb oka az, hogy a Dráva és a Mura közötti végházak – az akkor még a folyamközben fekvő Légrád (Legrad, HR) kivételével – nem tartoztak a Kanizsa ellen vetett végvidék főkapitányának főhatalma alá.⁶⁰ A két folyó közötti végházakat ugyanis részint a terület természetes zártsága, részint a szinte kizárólagos birtokjogok folytán a Zrínyi család egymást követő tagjai örökjogon irányították mint „Légrád és a Muraköz kapitányai”. Ők pedig egyedül Légrád vonatkozásában függtek a végvidék főkapitányától, ám ott ekkor még nem szolgáltak lovasok, így a helyőrség már csak emiatt sem képviselte magát a nyugatra induló kontingensben.⁶¹

Streübel kimutatása szerint a kétszázötvenkilenc fegyveres két havi tábori zsoldja 1752 rajnai forintot tett ki, tehát a katonák a tervezettel szemben nem öt, hanem csak négy forintot vehettek kézhez, ami részben magyarázatot adhat a hídvégi mustra során tanúsított magatartásukra.⁶² A létszámkimutatásokban az első oldalon listázott alakulattörzs (*prima plana/Erstes Blatt*) járandósága 377 rajnai forint 36 krajcárt tett ki. Ezen belül a legnagyobb tétel Svasztics István 160 forintos illetménye volt, míg két kapitánytársát egyaránt 66 forint 24 krajcár illette meg. Ehhez számolták még egy hadnagy 40, illetve a két trombitás 44 forint 48 krajcáros járandóságát, továbbá a tizenkét fogoly katonára alamizsnaként kifizetett 6 forintot is. Összesítve tehát 2135 rajnai forint 36 krajcárba került a kincstárnak az alakulat két havi tábori szolgálata. Egy havi „rendes” fizetésüket 782 rajnai forint és 48 krajcár értékben számolták el. Feltűnő viszont, hogy ezen a címen mindössze százkilencvenhárom közkatona kapott zsoldot, összességében 617 forint 36 krajcárt, amiből kiderül, hogy az ígért 4 helyett csak 3 forint 12 krajcár járt nekik. A kimutatás arra nem ad magyarázatot, hogy huszonhat végvári katona miért nem vehetett fel hópénzt, csak annyi bizonyos, hogy a különbözet nem az eljárók számából adódik. Hópénz címen Svaszticsot 32 forint, Ányos Pétert 19 forint és 12 krajcár, Garay Györgyöt, illetve a hadnagyot 57 rajnai forint illette meg, tehát a tisztikar járandósága 165 forint 12 krajcárba rúgott. A közkatonák illetményével együtt tehát 782 Ft 48 krajcár értékben történt a „rendes” havi zsold kifizetése, bár – mint említettük – azt utólag levonták az addigi keresményükből. A két jogcímen eszközölt kifizetések végösszegét 2918 rénes forint és 24 krajcár értékben könyvelték el, ami jóval alacsonyabb volt az előzetesen kalkulált 3360+1200 forintnál.⁶³

A három magyarországi végvidék katonái más hazai toborzású egységekkel együtt a Magyar- és Morvaország határát képező – a korabeli forrásokban Fehér-hegynek nevezett –

⁶⁰ Végh: *Zrínyi Miklós, a határvédelem szervezője*, 58–60.

⁶¹ Végh: *Zrínyi Miklós, a határvédelem szervezője*, 58–60.

⁶² ÖStA FHKA HFU 390.d. 1642. September fol. 91., 114.

⁶³ ÖStA FHKA HFU 390.d. 1642. September fol. 91., 114., August fol. 61–62.

Fehér-Kárpátokon átkelve léphetett a Német-római Birodalom területére.⁶⁴ A hídvégi mustra kései időpontjából következően és a tekintélyes távolságot figyelembe véve a Kanizsával szemközti végvidék katonái legkorábban szeptember elején érkezhettek Olmütz alá. Már tanúi voltak Adrian Graf von Enckevort főstrázsamester előhada október 3-i megérkezésének, akit szeptember elején kifejezetten Olmütz visszafoglalására utasítottak.⁶⁵ Feltehetően ezzel a vállalkozással összefüggésben rendelték Győrből tizenkét, Komáromból pedig két tüzért a város blokádjához augusztus második felében, akiknek két havi zsoldot ígértek.⁶⁶ Maximilian von Liechtenstein győri végvidéki főkapitányt ugyanezen ügyben október 1-jén is sürgette az Udvari Haditanács, így több mint valószínű, hogy a pattantyúsok nem érkeztek meg időben, ha egyáltalán útnak indították őket.⁶⁷ Svasztics István leveleinek tanúsága szerint a magyarok értetlenül fogadták, hogy a cseh és felső-ausztriai alakulatokból álló császári had október 6-án az ostromot meg sem kísérelve vonult el a város alól.⁶⁸ Nem tudhatták, hogy Enckevort hadát Torstenson esetleges betörésétől tartva Csehországba rendelték.⁶⁹ Csak a gyalogság egy része és némi tüzérség maradt helyben, akik a magyarokkal együtt az Olmütztől mintegy tíz kilométerre fekvő Proßnitzban (Proštevov, CZ) voltak elszállásolva, ahol a végbeliek eddig is állomásoztak.⁷⁰ A Kanizsa elleni végházak katonasága közül ekkorra azonban már csak Svasztics István százada volt helyben, amely a blokádot irányító Ernst Graf von Traun főstrázsamester irányítása alá tartozott.⁷¹ Ugyanis Ányos Pétert egy hónappal korábban hatvan fős egységével Lipót Vilmos főherceghez küldték „egy obristért”. Garay György hetven lovasa ugyan Morvaországban maradt, de más városba helyezték át őket.⁷²

Svasztics kompániája Proßnitzból kiindulva naponta csatázott Olmütz alatt, és csapott össze a svéd helyőrséggel. Ennek ellenére október 14-ig mindössze két közkatona szerepelt a veszteséglistán, viszont lovaik igencsak megfogyatkoztak, és ruházatuk is elhasználódott.⁷³ A svéd garnizon létszámát a harci veszteségek mellett a dezertálás is folyamatosan apasztotta. Október 11-én Svasztics maga vitt egy szőkevény lovas és egy dragonyost Traun generáliszhoz.⁷⁴ Bizonyára a magyar végváriak által ejtett foglyok beszámolóinak is köszönhető, hogy a császári tábornok pontos információkkal rendelkezett a körülzárt svéd garnizon létszámáról. Georg Paikul, a helyőrség parancsnoka október 23-án ezernégyszáz katonája számára követelt ruházatot Olmütz kiszolgáltatott helyzetben lévő magisztrátusától.⁷⁵ Ezzel szinte egybehangzóan, közel egyidőben Svasztics úgy tudta, hogy – az általa fegyvereseknek nevezett – lovasokból harmadfélszáz sincs, a dragonyosokból csak háromszázötven képes lóra ülni, muskétásból pedig alig hatszáz tudna kijönni.⁷⁶ Ugyanakkor beszámolt arról is,

⁶⁴ ÖStA FHKA HFU 389.d. 1642. Juli fol. 218.; „Írom kegyelmednek”, 120.

⁶⁵ *Documenta Bohemica*, 436.

⁶⁶ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 287. (1642) fol. 259., 261., 263.

⁶⁷ Uo. fol. 309.

⁶⁸ Svasztics István Batthyány Ádámhoz. Proßnitz, 1642.(!) október 14. MNL OL P 1314 No. 45 004.; *Tagebuch des feindlichen Einfalls*, 342–343.

⁶⁹ *Documenta Bohemica*, 438.

⁷⁰ Svasztics István Batthyány Ádámhoz. Proßnitz, 1642.(!) október 14. MNL OL P 1314 No. 45 004.

⁷¹ Uo.

⁷² Uo.

⁷³ Svasztics István Esterházy Miklóshoz. Proßnitz, 1642. október 12. MNL OL P 1314 No. 45001.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ *Tagebuch des feindlichen Einfalls*, 345.

⁷⁶ Svasztics István Esterházy Miklóshoz. Proßnitz, 1642. október 12. MNL OL P 1314 No. 45 001.

hogy a császári blokádkatonaság soraiból sokan önkényesen távoztak.⁷⁷ Ráadásul ezekben a napokban a vérhas is felütötte a fejét a táborban, bár a kór október 14-ig elkerülte a magyarok századát.⁷⁸ A zalavári kapitány sorai közül azonban a ragálytól függetlenül is átüt a kedvetlenség és a honvágy érzése, bár nem tudni, hogy ez a lelkiállapot a kompániája állományát általánosan jellemezte-e.

A végvári kontingens feje meglehetősen jól informált volt a többi hadszíntéren lévő alakulat hollétéről is; a híráramlásban Johann Anton Freiherr von Rottalnak lehetett kulcsszerepe. Ugyanis a stájer felmenőkkel bíró, jelentős morvaországi birtokállománnyal rendelkező arisztokrata, aki ekkor a tartomány főkamara is volt, anyja révén kiválóan beszélt magyarul is.⁷⁹ Rottal Jánosnak – ahogyan őt a magyar nyelvű források rendszerint nevezték – az Udvari Haditanács rendelkezése értelmében ezidőtájt állandóan Lipót Vilmos főherceg mellett kellett tartózkodnia.⁸⁰ Tudjuk, hogy augusztusban az ő szorgalmazására rendeltek közel ezer vlachot Olmütz blokádjához.⁸¹ Megjegyzendő, hogy már ezt megelőzően is tudunk a svéd helyőrség és a vlachok közötti összecsapásokról.⁸² Azt további kutatásoknak kell tisztáznia, hogy az utóbbiak toborzott egységek tagjai voltak-e, vagy esetleg a tartomány keleti, hegyes határvidékének védelmére kötelezett délszláv fegyveresekről van szó, akiknek az elei még az előző évszázadban telepedtek le a térségben. Svasztics Rottal révén szerezhettek tudomást a későbbi nádor, Wesselényi Ferenc állítólagos sebesüléséről, aki közel négyszáz katonáját és a lóállomány nagy részét elveszítve októberben tért vissza Magyarországra.⁸³ A zalavári kapitány beszámolt arról is, hogy Zrínyi Miklóst még október közepe előtt a csehországi haddal Lipót Vilmoshoz vitték.⁸⁴

Svasztics István tudósításai egyértelművé teszik, hogy alakulata csak Szent Márton napjáig (november 11.) akart a táborban maradni, addig a harmadik havi zsoldot is kézhez kellett kapniuk. Esterházy Miklós nádor közbenjárását is kérte, hogy a blokádot irányító Ernst Graf von Traun a harmadik hónap leteltével bocsássa el őket a szolgálatból.⁸⁵ Az Udvari Haditanács viszont november 5-én éppen arra utasította a főstrázsamestert, hogy további egy hónapra bírja maradásra őket.⁸⁶ Ugyanezen a napon Svasztics Istvántól bekérték az alakulat névjegyzékét, hogy az alapján tudják eszközölni a negyedik havi illetmény kifizetését.⁸⁷ Időközben a hadihelyzet kedvezőtlenül változott, ami minden bizonnyal tovább erősítette a magyar végváriak távozási szándékát. November 2-án Lipót Vilmos főherceg – Ottavio Piccolomini ellenkezése dacára – Lipcse mellett, Breitenfeldnél szükségtelenül csatát vállalt és veszített a lényegesen kisebb haderővel felvonult Torstensonnal szemben.⁸⁸ A vereség köz-

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Svasztics István Batthyány Ádámhoz. Proßnitz, 1642.(!) október 14. MNL OL P 1314 No. 45 004.

⁷⁹ *Rottal János levelezése*, 13–18.

⁸⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 286. Exp. (1642) fol. 531–532.

⁸¹ Uo. fol. 593.

⁸² *Tagebuch des feindlichen Einfalls*, 331.

⁸³ „Írom kegyelmednek”, 125. Talán Wesselényi Ferenc egységére vonatkozó utalás: *Theatrum Europaeum*, 879.

⁸⁴ Svasztics István Batthyány Ádámhoz. Proßnitz, 1642.(!) október 14. MNL OL P 1314 No. 45 004.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 287. Reg. (1642) fol. 345.

⁸⁷ Svaszticshoz mint „*commandanti Hungarorum Canisiensium apud Dominum Traun existentium*” intézték a kérést, ami annak bizonyítékául is szolgál, hogy a hadvezetés latin nyelven érintkezett vele. Uo. fol. 344.

⁸⁸ Guthrie: *The later Thirty Years War*, 113–122.

vetlen következményeként november 8-án Traun főstrázsamestert a blokádban szolgáló katonaság zömével Iglauba (Jihlava, CZ) rendelték, csak Wolf Ferdinand Fitsch ezredes maradt helyben kevés, jobbára beteg katonával.⁸⁹ Rövid idő múlva Traun jelezte a haditanácsnak, hogy a magyarok sem akarnak tovább a táborban maradni.⁹⁰ Ez az utolsó adat az Olmütz alatt szolgáló végvári század sorsáról. A katonaság minden bizonnyal év végéig hazatért, és vélhetően így tett a végvidékről kiállított két másik század is. Veszteségeikről nincs ismeretünk. A kompániákat irányító három tiszt azonban bizonyosan túlélte a vállalkozást, tekintve, hogy a későbbiekben is a Kanizsa ellen vetett végvidéken teljesítettek szolgálatot.

A cseh rendek 1618. évi tartományi felkelése rövid időn belül birodalmi, utóbb összeurópaivá terebélyesedett, a Habsburg- („Ausztriai”) ház legnagyobb erőpróbájának számító konfliktusa közepette nyilvánvalóan a Magyar Királyság sem maradhatott passzív szemlélője.⁹¹ A hazai historiográfia azonban máig alapvetően – mondhatni tradicionálisan – az Erdélyi Fejedelemség nézőpontjából mutatja be Magyarország háborús szerepvállalását.⁹² A cseh konföderációval, utóbb a protestáns hatalmakkal szövetségben a Habsburg-országészre törő Bethlen Gáborral (1613–1629) és I. Rákóczi Györggyel (1630–1648) szemben a magyar–horvát rendek alapvetően a dinasztia mellett foglaltak állást, ami időszakosan polgárháborús állapotokat teremtett, főként az ország felső-magyarországi régiójában.⁹³ A történetírásban súlytalan maradt az a tény, hogy a Magyar- és Horvátország területén toborzott, többnyire könnyűlovas alakulatok a Német-római Birodalom területén folyó küzdelemből is aktívan kivették részüket.⁹⁴ A császári (utóbb császári–birodalmi) haderőben, az 1635. évi prágai béke értelmében feloszlatott Katolikus Liga hadaiban és a spanyol korona szolgálatában éves szinten harcoló fegyveresek számára vonatkozó hét–nyolcezer (!) fős becslést ma már egyáltalán nem tekintjük túlzónak.⁹⁵ A kora újkorban az oszmán berendezkedés miatt kényszerűen militarizálódott magyar (és horvát) társadalom kiapadhatatlannak tűnő katonakínálatából merített fegyveresek jellemzően ötszáz–ezer fős regimentekbe szerveződve vettek részt hosszabb-rövidebb ideig a harcokban. Sajnálatos módon ezekről az egységekről máig nem rendelkezünk átfogó és megbízható kimutatással, ami jelentősen hátráltatja a Magyar Királyság szerepvállalásának értékelését.⁹⁶

A Német-római Birodalom területén alkalmazott, kizárólag a végváriak közül verbuvált egységek pedig végképp kívül rekedtek a historikusok látómezején, holott – mint azt fentebb láthattuk – bejáratott gyakorlatról volt szó, és a fegyveresek száma sem volt elhanyagolható.

⁸⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 287. Reg. (1642) fol. 347.

⁹⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 286. Exp. (1642) fol. 767.

⁹¹ Münkler: *Der Dreißigjährige Krieg*, i. m.; Wilson: *Europe's Tragedy*, i. m.

⁹² Újabbán lásd: *The Princes of Transylvania in the Thirty Years War*, i. m.; Tózsza-Rigó, *Brünn, 1645*, 32–49.

⁹³ Pálffy: *Ein vergessenes Territorium*, 75–94.

⁹⁴ Végh: *Zrínyi VII. Miklós részvétele*, 213–227.; Monostori: *Egy magyar arisztokrata*, 157–174.; Czigány: *Reform vagy kudarc*, 79–84.; Várkonyi: *Magyar katonák*, 149–151.; Ballagi: *Wallenstein horvát karabélyosai*, i. m. A Drávától délre toborzott egységekre és harcászatokra újabbán, áttekintő jelleggel lásd: Stanić: *Tko su bili ti „strašni Hrvati”*, i. m.; Weise: *Die Kaiserlichen Kroaten*, 107–115. Pontatlanságai ellenére máig alapvető Bauer: *Hrvati u tridesetogodišnjem ratu*, i. m., illetve Kukuljević: *Borba Hrvatah*, 1–47.

⁹⁵ Czigány: *Reform vagy kudarc*, 85.; Zachar: *Ungarn in den Heeren der Habsburger*, 225–232.

⁹⁶ Máig megkerülhetetlen, de körültekintően használandó alapmű: Wrede: *Die Geschichte der k. u. k. Wehrmacht*, 749–780. Újabbán, nagyrészt az előbbi kataszter adataira támaszkodva Czigány: *Reform vagy kudarc*, 80–81.

Alkalmazásukat azonban korlátok közé szorította az a körülmény, hogy nagyobb létszámú fegyveres kivonása a végvári hadrendből gyengíthette az oszmánellenes határvédelmet. A felső-magyarországi generalátus kötelékéből pedig – minden bizonnyal az Erdélyi Fejedelemség ellenséges magatartása miatt – a jelek szerint nem is állítottak ki fegyvereseket. A Kanizsa elleni végek katonáinak példája vélhetőleg általánosítható abban a tekintetben, hogy csak korlátozott időre, jellemzően három hónapig vállalták az otthonuktól távoli szolgálatot, de alkalmazásuknak a hadszíntér távolsága is bizonyosan gátat szabott. Bár nyilvánvalóan számos oka lehetett annak, hogy az alakulatok keretlétszámaikat végül nem sikerült feltölteni, vélelmezhető, hogy a végbeliek számára ez a fajta szolgálat kevésbé volt vonzó. Annak ellenére sem, hogy továbbra is az adott végvár helyőrségének tagjai maradtak. Harcászati állóképességük gyengesége – ami szorosan összefüggött a végvári katonaság moráljával –, felszereltség- és fegyverzetbeli hiányosságaiak ugyancsak korlátozó tényezőt jelentettek. A mustrabiztos hosszasan idézett jelentése felhívja a figyelmet arra a körülményre is, hogy máig nem rendelkezünk átfogó képpel a végvári katonaság fegyverellátottságáról. Emiatt pedig jelenleg nem látunk rá arra a folyamatra sem, aminek során a 17. század középső harmadától kezdve a kézi lőfegyverek mindinkább háttérbe szorították a lovasságnál korábban uralkodó kopja használatát.

Elvitathatatlanok voltak viszont az udvari döntéshozók szempontjából a végvári alakulatok alkalmazásának – főként anyagi természetű – előnyei. Tábori zsoldjuk ugyanis jóval elmaradt a „hagyományos” módon toborzott ezredek katonáinak havi illetményétől, amit egy hópénzüik kiutalása sem kompenzált, tekintve, hogy azt utólag, a következő zsoldfizetés alkalmával levonták járandóságukból. A zalai végváriakból kiállított századok esetében nem történik említés a rendszerint több talléros toborzópénzről sem. (Az elviekben mindenki előtt nyitott regimentek katonáinak ebből az előlegként kapott pénzből kellett a kijelölt mustrahelyre utazniuk, illetve alakulatuk szemléjéig magukat fenntartaniuk.) Nem mellékes szempont az sem, hogy a külhoni szolgálatuk mégoly szerény ellenértéke – az esetlegesen a harctéren nyert javakkal együtt – jelentősen hozzájárulhatott a végvári katonaság nélkülözéseinek enyhítéséhez, lehetővé téve, hogy kitartsanak végvidéki szolgálati helyükön. Az előnyök közé sorolandó az is, hogy – állományban lévő fegyveresekről lévén szó – a végváriak elvben könnyebben mobilizálhatók voltak a konvencionális módon felállítandó alakulatoknál, még ha a Kanizsa elleni végvidék példája ennek némileg ellentmondani látszik is. Esettanulmányunk az utóbbi generalátus állományából kiállított századok vizsgálatával kívánt hozzájárulni a végvári katonaság eleddig szinte ismeretlen külhoni háborús szerepvállalásának megismeréséhez. Ugyanakkor továbbra is megválaszolatlan a lényegi kérdés, hogy a végbeliek milyen arányban és megfontolásból vállaltak szolgálatot a „magyar” és „horvát” regimentek kötelékében.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

- MNL OL P 1314 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, A herceg Batthyány család levéltára, Missiles
- ÖStA FHKA HFU Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn
- ÖStA KA HKR Prot. Exp. / Reg. Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Kriegsarchiv, Protokollbücher des Hofkriegsrates, Expedit Registratur

Nyomtatott források

- Documenta Bohemica Bellum Tricennale Illustrantia. Tomus VI. Der große Kampf um die Vormacht in Europa. Die Rolle Schwedens und Frankreichs. Quellen zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges 1635–1643.* Hg. Janaček, Josef – Čechova, Gabriela – Koči, Josef. Praha: Academia, 1979.
- Esterházy Miklós nádor iratai. I. Kormányzattörténeti iratok. Az 1642. évi meghíútsult országgyűlés időszaka (1640 december – 1643 március). Szerk.: Hajnal István. Budapest: Esterházy Pál herceg kiadása, 1930.
- „Írom Kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak”. Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665). Feltárta, szerkesztette és közreadja Tusor Péter. (Collectanea studiorum et textum Vol. 1.) Budapest: MTA–PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport, 2015.
- Jedlicska Pál: *Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai.* Budapest: Stephaneum Nyomda R. T., 1910.
- Keglevich Péter naplója. Közli Deák Farkas. *Magyar Történelmi Tár.* Új folyam. 1. (1867) 238–249.
- Monostori Tibor: *Egy magyar arisztokrata Spanyol Németalföldön a Flandriai hadsereg szolgálatában. Forgách Péter koronaőr lovasezredének szerződése 1637-ben.* Lymbus. Magyarástudományi Forrásközlemények, 17. évf. (2019) 157–174.
- Rottal János levelezése Csáky Istvánnal és Ferencsel. Közreadja Barta M. János. Budapest: MTA BTK, 2017.
- Tagebuch des feindlichen Einfalls der Schweden in das Markgrauthum Mähren während ihres Aufenthaltes in der Stadt Olmütz, 1640–1650, geführt von dem Olmützer Stadtschreiber und Notar Magister Friedrich Flade.* Archiv für Österreichische Geschichte, Bd. 65. (1884) 307–485.
- Theatri Europaei. Vierter Theil/Das ist glaubwürdige Beschreibung Denckwürdiger Geschichten die sich in Europa (...) seithero Anno 1638 biß Anno 1643 exclusivè begeben haben./* Beschrieben durch J. P. A. Dritter Druck. Frankfurt am Main, Johann Görlin, 1692.

Szakirodalom

- Ballagi Aladár: *Wallenstein horvát karabélyosai 1623–1626.* Budapest: Franklin-Társulat, 1882.
- Bauer, Ernest: *Hrvati u tridesetgodišnjem ratu.* Zagreb: Matica Hrvatska, 1941.
- Broucek, Peter: *Erzherzog Leopold Wilhelm und der Oberbefehl über das Kaiserliche Heer im Jahre 1645.* In: Aus drei Jahrhunderten. Beiträge zur österreichischen Heeres- und Kriegsgeschichte von 1645–1945. (Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums 4.) Wien: 1969. 7–38.
- Carl, Horst: „Bella gerant alii”? *Die österreichischen Habsburger als Kriegsherren.* In: Katrin Keller – Martin Scheutz (Hg.): *Die Habsburgermonarchie und der Dreißigjährige Krieg.* Wien: Böhlau Verlag, 2020. 129–141.
- Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700.* (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára 4.) Budapest: Balassi Kiadó, 2004.
- Dudík, Beda: *Schweden in Böhmen und Mähren 1640–1650.* Wien: Carl Gerold's Sohn, 1879.
- Guthrie, William P.: *The later Thirty Years War. From the Battle of Wittstock to the Treaty of Westphalia.* (Contributions in Military Studies, Number 222.) Westport, Connecticut–London: Greenwood Press, 2003.
- Kukuljević, Ivan: *Borba Hrvatah u tridesetljetnom ratu.* Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku. Knjiga XII. (1875) 1–47.
- Münkler, Herfried: *Der Dreißigjährige Krieg. Europäische Katastrophe, Deutsches Trauma 1618–1648.* Berlin: Rowohlt, 2018.
- Oross András: *A magyarországi végvidéki katonaság járandóságai a 17. század közepén.* Századok, 152. évf. (2018) 5. sz. 1077–1094.
- Pálffy Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században.* (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”). *Történelmi Szemle*, 39. évf. (1997) 2. sz. 257–288.
- Pálffy Géza: *Ein vergessenes Territorium des Dreißigjährigen Krieges? Die Länder der ungarischen Krone im großen Krieg Europas: Forschungsresultate und -desiderata.* In: Katrin Keller – Marton

- Scheutz (Hg.): *Die Habsburgermonarchie und der Dreißigjährige Krieg*. Wien: Böhlau Verlag, 2020. 75–94.
- The Princes of Transylvania in the Thirty Years War*. Ed. Gábor Kármán. Paderborn, Brill–Schöningh, 2023.
- Stanić, Damir: *Tko su bili ti „strašni Hrvati”/Who were those terrible Croats?* Katalog izložbe. Štrigova: Hrvatski državni arhiv–Državni arhiv za Mađimurje, 2018.
- Tózsza-Rigó Attila: *Brünn, 1645. Egy ostromlott város a harmincéves háború idején*. Gesta, 19. évf. (2022) 32–49. <https://doi.org/10.1353/col.2022.0054>
- Várkonyi Gábor: *Magyar katonák a harmincéves háború európai hadszínterein*. Hadtörténelmi Közlemények, 105. évf. (1992) 2. sz. 149–151.
- Végh Ferenc: *Zrínyi (VII) Miklós, a határvédelem szervezője*. In: Bódvai András (szerk.): *Zrínyi Miklós emlékkönyv*. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2022. 56–84.
- Végh Ferenc: *Zrínyi VII. Miklós részvétele a harmincéves háborúban (1642–1644)*. Pontes. A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve, 4. évf. (2021) 213–227. <https://doi.org/10.15170/PONTES.2021.04.01.10>
- Végh Ferenc: *Egerszeg végvár és város a 17. században*. (Zalaegerszegi Füzetek 10.) Zalaegerszeg: Milcentenáriumi Közalapítvány, 2010.
- Weise, Michael: *Die Kaiserlichen Kroaten im Dreißigjährigen Krieg*. In: Rebitsch, Robert – Höbelt, Lothar – Schmidl, Erwin A. (Hg.): *Vor 400 Jahren. Der Dreißigjährige Krieg*. (Innsbrucker Historische Studien 32.) Innsbruck: Iniversität Innsbruck, 2019. 107–115.
- Wilson, Peter H.: *Europe’s Tragedy. A New History of the Thirty Years War*. London: Penguin Books, 2010.
- Wrede, Alphon von: *Die Geschichte der K. u. K. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts*. Band III/2. Wien: Verlag von L. W. Seidel und Sohn, 1901.
- Zachar József: *Ungarn in den Heeren der Habsburger zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges*. In: Jan Vilím et al. (Eds.): *Bellum Tricennale. The Thirty Years War. XXIIIrd Colloquium of the International Commission of Military History Prague 24–29 August 1997*. Prague: Historical Institute of the Army of Czech Republic, 1997. 225–232.

FERENC VÉGH

From Kanizsa to Olmütz. Units From the Hungarian Military Frontier on the Imperial Theatres of the Thirty Years’ War (1642)

The incursion of the Swedish army into Moravia in 1642 caught the Habsburg leadership by surprise, and they did everything they could to bolster the numbers of their fighting forces, including the deployment of irregulars recruited from Hungary and Croatia. Until now it hasn’t been common knowledge that by the advice of palatine Miklós Esterházy a thousand soldiers were transferred from the frontier regions of Lower Hungary, Győr and Kanizsa to the imperial theatre. From the region of Kanizsa 219 soldiers accepted foreign deployment for a three month period. It is exceptionally lucky that the whole list of the group’s members remained, and the broader context and circumstances of the foundation of this unit could also be reconstructed fairly well. One company of this contingent participated in the blockade of Olmütz (Olomouc, CZ), a city seized by Swedish forces in the early summer. Interestingly István Svatics, the captain of the Zala castle, who led the group recruited from the forts near Kanizsa, wrote two field reports about the deployment in Hungarian that can still be read today, giving us information about the unit’s involvement in the war. From these reports we can learn so far unknown details about the blockade fights in Olmütz, specifically about the involvement of the Hungarian units, as well as the characteristics and tasks of these groups.